

Könyv- és könyvtár-rehabilitáció a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyében

Emődi András

Erdélyi és partiumi egyházi könyvtáraink második világháború utáni sorsa a szakma előtt ismeretes. A negyvenes évek második felében a püspökségek, káptalanok, szerzetesrendek, egyházi iskolák ingó és ingatlan vagyonainak részleges vagy teljes államosítása, megsemmisítése érzékenyen érintette a hazai könyvtárügyet is. Az évszázadok óta gyarapodó egyházi könyvtárak egy része a fizikai megsemmisülés határára jutott, másik részét, szerencsés esetekben teljes egészében, más esetekben csak töredékesen, nagyobb gyűjtőkönyvtárak kebelezték be (kolozsvári Akadémiai- és Egyetemi Kvt., marosvásárhelyi Teleki Kvt., bukaresti Nemzeti Kvt. stb.), ily módon a tudomány számára megőrződtek, ha nem is jogos tulajdonosuk kezelésében.

Nagyváradon a katolikus egyház rendelkezett országos viszonylatban is, mind mennyiségi, mind tartalmi szempontból előkelő helyet elfoglaló könyvállományokkal. Várad a középkori magyar könyvkultúra történetében közismerten jelentős helyet foglalt el.¹ A számos, itt megtelepedő szerzetesrend és a világi papság birtokában, elsősorban a püspökök és a kanonokok személyi gyűjteményeiben, jelentős könyvállomány halmozódott fel. A középkor végén, a kiteljesedő magyarországi humanizmus korának váradai könyvtártörténetében olyan bibliofil főpapok neveivel találkozunk, mint Vitéz János, Filipecz János, Kálmáncsehi Domokos, Szatmári György, Thurzó Zsigmond, Henckel János, Haczaqi Márton.

E fényes korszak a török hódoltság korával és a hitújítás megrázkódtatásaival végleg letűnt, a püspökség és a káptalan 1556-tól a majd másfél évszázad múltán bekövetkező katolikus restaurációig csak névleg marad fent.² A protestáns fejedelmek idején a könyvállomány egy része a fejedelmi központba került, majd a maradékot Bátor István a kolozsvári és gyulafehérvári jezsuita rendházak részére foglalja le. Az állományok így nagyrészt szétszóródtak, megsemmisültek.³

Várad 32 évig tartó török uralma idején megtörik minden folytonosság, a középkori és korai újkor előzmények szinte minden tekintetben nyomtalanul eltűnnek.

1. kép. A könyvtárnak helyt adó épület: Nagyvárad – Bazilika.

A 17–18. század fordulóján visszatelepülő püspökség és káptalana, majd az 1741-ben alapított papnevelő intézet ismét a könyvgyűjtés helyi központjai lesznek az ugyancsak a századforduló táján megtelepedő jezsuita rendház mellett. Csáky Imre és az utána következő püspökök egy barokk szellemiségű, ám még igen szerény állománnyal rendelkező püspöki könyvtár alapjait vetették meg, ám Patachich Ádám püspök az általa építtetett püspöki palota könyvtártermében már impozáns méretű, 8.000 kötetes reprezentatív könyvtárat hozott létre, mely az országos jelentőségű katolikus főpapi könyvtárak sorában helyezkedett el, Klimó püspök pécsi, Eszterházy érsek egri és Batthyányi püspök gyulafehérvári könyvtárai mellett. Kalocsai érsekké váló kinevezésekor azonban teljes könyvtárát magával vitte, és a nagy hírű kalocsai érseki könyvtár alapjait vetette meg általa. A 18. század folyamán Váradon megtelepedő szerzetesrendek mindegyikének (jezsuiták, ferencesek, kapucinusok, premontreiek, irgalmasrendiek) volt néhány száz, némelyikének párezer

¹ Jakó Zsigmond: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. In: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 138–168. o.

² Bunyitay Vince–Málnási Ödön: A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. kötet (A váradai püspökök a száműzetés és az újrualapítás korában. 1566–1780.) Debrecen, 1935. 28–161. o.

³ Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604). Erdélyi Könyvesházak I. Szeged, 1991. 15–19. o.

2–4. kép. A könyvek és a könyvtár állapota 1998-ban.

kötetes könyvtára, azonban egy részük a századvégi felosztató rendeletek áldozatává vált.⁴

E 18. századi kezdetektől az első világhétségig, két évszázadnyi békésnek mondható fejlődés során mindezen könyvtárak jelentős mértékben gyarapodtak. 1915-ben a püspökség könyvtárában közel 40.000 kötetet jegyeztek, ugyanakkor a káptalani illetve egyházmegyei-szemináriumi állományokat egyenként 15.000 kötetesre tehetjük. A szerzetesrendiek közül a Premontrei Főgimnázium könyvtára (mely részben megőrkölte az 1773-ban felosztott jezsuita rend könyvanyagát is) és a Kapucinus rend könyvanyaga őrzött jelentős, többeszes történeti könyvanyagot.

A háborúk közötti zavaros időben a könyvtárak ügye háttérbe szorult, állományaik alig gyarapodtak, majd 1947-ben kezdetét vette az a nagymértékű pusztulás, melynek romjain a jelenleg is folyó rehabilitációs munkát elkezdjük.

1948-ban a püspökséget egy nap alatt kényszerítették a püspöki palota átadására. Az 1770-es évektől az épületben levő püspökségi- és 1929 óta a régi papnevelde épületéből szintén ide átköltöztetett szemináriumi könyvtárak sorsa megpecsételődött, közprédává váltak. Az állomány javarésze fizikailag megsemmisült, egy részét szétlopkodták, egy részét az épületbe beköltöztetett görög politikai

menekültek tüzelőnek használták, kisebb részét a megyei könyvtár (a szintén államosított egykori görög-katolikus püspöki palota épülete) pincéjébe hordták, ahol több évtizeden át nedves közegben tárolták és ahol jelentős része komolyan károsodott. Az állomány töredékét még 1948-ban sikerült átmenekíteni egy, a kanonoki épületek mögött elhelyezkedő gazdasági épületbe, majd a székesegyház galériájára.

Az egyházmegyei szeminárium könyvanyagát 1962-ig a vegyes felügyeletű (püspökség – állam), püspöki palotában levő egykori házikápolnában őrizték, amikor is a hatóságok a kiválogatott értékesebb könyveket lefoglalták, a maradékot az egyház átszállíthatta a székesegyház épületébe, a már ott levő megmenekült püspöki könyvek mellé.

Szerencsésebb helyzetben volt a káptalani könyvállomány, mely a székesegyház felépültétől (1780) a kápolna feletti második szint könyvtártermeiben nyert elhelyezést. Mivel nem érintette az ingatlanok államosítása és amúgy is viszonylag eldugott épületrészben volt, elkerülte a hatóságok figyelmét és átvészelte a háború utáni időket.

A Premontrei Főgimnázium könyvtárai (rendi és tanári) jelentős háborús károk után az államosítást sem kerülhették el, így jelenleg az ismét működő rend csak 2–3 ezer megmenekült kötetet tudhat magáénak. A Kapucinusok könyvtára szerencsésen, majdhogynem érintetlenül átvészelte a kommunizmus évtizedeit.

A 60-as évek elejére tehát a püspöki, a káptalani és szemináriumi könyvállományok – illetve maradványaik – a székesegyház épületébe (1. kép) kerültek, ám pusztulásuk, igaz jóval kisebb mértékben, a gondatlan kezelés

⁴ Boros István: A kalocsai főszékesegyházi könyvtár. Bp., 1994; Emödi András: A Nagyváradi Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században. Bp.-Szeged, 2002; Emödi András: Nagyváradi katolikus könyvgyűjtemények a 18. században, különös tekintettel a székeskáptalan könyvtárára. In: Magyar Könyvszemle 2003/4.

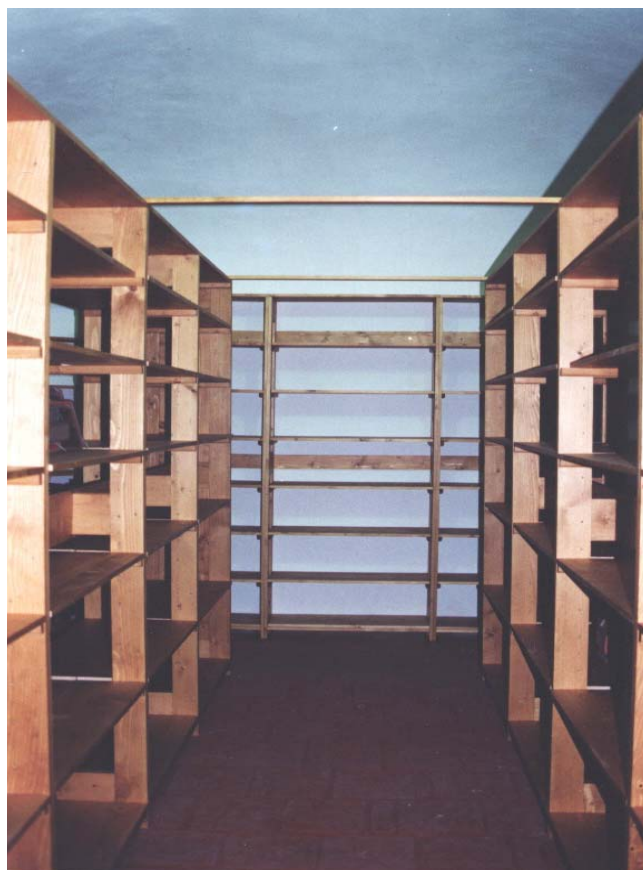
5–6. kép. A felújítás utáni állapot 2000-ben.

következtében tovább folytatódott. A nyitott galériáról bárki elemelhette a neki megtetsző köteteket. Az államhatóság által minden téren ellehetetlenített egyházi előjárók nem tudtak érdemben a könyvtári állomány védelméről gondoskodni. Később a teljes könyvállományt az időközben államosított káptalani levéltár helyiségeibe zsúfolták, ahol minden rendszert nélkülözve, ömlesztve várt sorsára.

Különösen nagy vesztesége a könyvtárnak az ősnymtatvány- és antikvagyűjteményeinek megtizedelése. 1978 és 1982 között egy kényszerleltároztatás után kiválogattak az állományból 11 ősnymtatványt és 98 antikvát a bukaresti Nemzeti Könyvtár számára.

1998-ban, a könyvtár rehabilitálási munkáinak kezdetére, a vázolt előzmények után, egy teljes összevisszaságban, fűtetlen és világítás nélküli termekben, az egykori levéltári szekrényekbe zsúfolva vagy dobozokban és ömlesztve a földön elhelyezett, poros, megtizedelt, körülbelül 25.000 kötetet számláló könyvállomány további megnyugtató sorsáról kellett helyesen dönteni és az első lépéseket megtenni. (2–4. kép) A munkálatok szakmai felügyeletére az Erdélyi Múzeum Egyesületet kértük fel. Az immár egységesen kezelt állományok okán az újonnan kialakítandó gyűjtemény az Egyházmegyei Műemlék-könyvtár nevet vette fel.

Első lépésben a könyvtárraktárként működő egykori hat levéltári helyiségből, gondos válogatás után a felhalmozódott teherautónyi mennyiségű lomot és papírhulla-

déket szállítottuk el, illetve a maradék levéltári anyagot bedobozolva, zárható szekrényekbe helyeztük el.

A három fő állományegység (püspöki, káptalani, szemináriumi) szétválasztása egyrészt egyszerűnek bizonyult, mivel minden káptalani tulajdonú kötetben tulajdonosi pecsét szerepelt, másrészt nehézséget okozott, ugyanis a püspöki és szemináriumi kötetek intézményi bélyegzővel nem voltak ellátva és a gerinceken lévő címkek szerinti azonosítás nem vezetett a várt eredményre. Elkülönítettük az RMK (Régi Magyar Könyvtár: 1711 előtti magyarországi nyomtatványok) köteteket és a régi külföldi nyomtatványokat (15–17. század.), illetve a 18. századi állományban a magyarországi és külföldi nyomdatermékeket. A zsúfoltság ellenére így valamelyest áttekinthetővé és tartalmi szempontból felmérhetővé vált az anyag. Egyértelmű volt, hogy a bénító helyhiány nem teszi lehetővé a további munkát, legalább az állomány fele részét kitevő és aránylag épen megőrződött káptalani könyvanyagot más helyre szükséges költöztetni. A székesegyház épületében lévő egykori káptalani könyvtárterem szinte kihasználatlanul, ám lepusztult állapotban kínálkoztak e célra. A tatarozásukhoz illetve a 700 folyóméternyi polcrendszer elkészíttetéséhez a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától (Budapest) kaptunk jelentős anyagi támogatást.

2000 júniusára renováltattunk és korhű, fából készült polcrendszerrel szereltünk fel három termet. (5–6. kép) A káptalani állomány esetében egy 1843-ból fennmaradt

7–8. kép. A felújítás és berendezés utáni állapot.

katalógus alapján válogattuk az átszállítandó könyveket, a püspöki és szemináriumi állományok esetében minden 1800 előtt külföldön nyomtatott és 1850 előtt Magyarországon nyomtatott könyvet átszállítottunk a felújított könyvtártermekbe.

Össességében 6 ősnymotatvány, 126 RMK, 266 antikva, mintegy 800, 17. századi külföldi nyomdatermék és kb. 10.000, 18. századi, illetve 19. század eleji nyomdatermék került a felújított, könyvtári célra minden szempontból alkalmas, biztonsági berendezésekkel ellátott helyiségekbe, ily módon a véglegesen elhelyezett, mintegy 12.000 kötet magában foglalja a három fő állományegység muzeális, kiemelkedő kultúrtörténeti értékkel bíró részeit. (7–8. kép) A zsúfoltságtól felszabadult hat egykori levéltári helyiséget renoválásuk után továbbra is könyvtárraktárnak és levéltárnak használjuk. Itt helyeztük el az egykori országterületre kiterjedő katolikus sematizmusgyűjteményt és a kb. 10.000 kötetnyi újkori, zömmel 19. századi könyvet és folyóiratot.

A gyarapodást az egyházmegye területén lévő felszámolt vagy szórványsorsra jutott egyházközségek plébániakönyvtárainak teljes-, illetve a plébániák zöméből az értékesebb kötetek (RMK, antikvák és 17–18. századi kötetek, raritások, unikumok) begyűjtése jelentette. A 2000–2006 között begyűjtött 2 ősnymotatvány, 93 RMK, 108 antikva és hozzávetőleg 1.000 kötetnyi 1800 előtti mű a könyvtár muzeális könyvállományát jelentős mértékben gazdagította.

Az évtizedekig tartó enyészet és elzártság után a tudományos kutatás számára is megnyílt a könyvtár. 2000-től megkezdtük az egyes állományrészek leltározását és bekapcsolódtunk a retrospektív nemzeti bibliográfia adatgyűjtési munkálataiba. Elvégeztük a régebbi káptalani könyvállomány tudományos igényű feldolgozását, összeállítottuk az egykori nagyváradi szemináriumi nyomda monográfiáját és termékeinek katalógusát, továbbá a könyvtár teljes régi állományának kronologikus szempontok szerint történő közzétételét is megkezdtük, együttműködve az Országos Széchényi Könyvtárral. Szerencsésnek tekinthetjük helyzetünket, ugyanis műtárgyvédelmi szempontból sürgős tennivalóink nincsenek.

Aktív penész- vagy rovarfertőzött könyvanyagot sem a törzsállományban, sem a plébániákról begyűjtött kötetek között nem észleltünk. Hosszú távon azonban elkerülhetetlen a könyvkötések konzerválása, illetve az igen nagyszámú fizikailag sérült, rongálódott kötetek restaurálása. (9–10. kép)

Emődi András
Nagyvárad

9–10. kép. Restaurálásra váró, sérült kötetek.